

Фонд “Демократичні ініціативи” – неприбуткова, недержавна аналітична організація. Фонд ставить за мету сприяти розбудові України як демократичної правової держави з відкритим громадянським суспільним ладом та ринковою економікою. Фонд організовує роботу висококваліфікованих експертів для вивчення актуальних проблем громадського та політичного життя країни; сприяє налагодженню контактів між організаціями демократичного спрямування та проведенню ними спільних заходів; розповсюджує інформаційні матеріали серед політичних організацій, владних структур, представницьких органів; інформує громадськість через засоби масової інформації.

Фонд “Демократичні ініціативи” висловлює ширю подяку Фонду Чарльза Стюарта Мотта (США), та Національному фонду підтримки демократії (США). Завдяки підтримці цих організацій видання цього числа бюлетеню “Політичний портрет України” стала можливою.

Редакція бюлетеня

Редактор	І.Кучерів
Наукове редагування	І.Бекешкіна
Літературне редагування	В.Гломозда
Літературне редагування	І.Філіпчук
Відповідальний за випуск	О.Дишлевий
Комп’ютерне макетування	І.Кучеренко

Адреса Фонду:
вул. Михайлівська 16-б, кв.34, м. Київ 01001, Україна
тел./факс (380 44) 490-7057
E-mail: dif@carrier.kiev.ua
<http://www.dif.org.ua>
Реєстраційне свідоцтво № КВ 187

При передруку або частковому використанні матеріалів посилання на Фонд “Демократичні ініціативи” обов’язкове.

© “Демократичні ініціативи”, 2002

ЗМІСТ

Ірина Бекешкіна
Вступ

Володимир Фесенко
Партійна система України: чинники формування і трансформації

Ірина Бекешкіна
Чи потрібні народу партії?

Оксана Бандурович
Ставлення громадян України до політичної активності (за результатами фокус-групових досліджень)

Олександр Вишняк
Імідж політичних партій та блоків: підходи та результати досліджень

Відомості про авторів

Оксана Бандурович – провідний менеджер компанії “Тейлор Нельсон Софрез Україна”, кандидат соціологічних наук

Ірина Бекешкіна – старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України, заступник директора Фонду “Демократичні ініціативи”, кандидат філософських наук

Олександр Вишняк – провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, керівник фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс”, доктор соціологічних наук

Володимир Фесенко – заступник директора Центру прикладних політичних досліджень “Пента”

ВСТУП

Усі сучасні розвинуті демократії були створені партіями. Саме вони у демократичному суспільстві становлять той головний механізм, який дає змогу різним соціальним групам реалізовувати і захищати свої інтереси, свої переконання щодо напрямку розвитку суспільства та нагальних змін.

В Україні процес утворення багатопартійності розпочався одразу по скасуванні пресловутої статті 6 Конституції СРСР, а з набуттям незалежності набрав лавиноподібного характеру. На 1 січня 2003 року у Міністерстві юстиції України зареєстровано 125 політичних партій. Відбулися вже другі парламентські вибори, де половина депутатів обиралася за партійними списками.

Реформування політичної системи, що перебуває нині у центрі політичних дискусій, передбачає стрімке підвищення ролі партій у суспільстві. Одна зі стрижневих пропозицій полягає у переході до виборів на пропорційній основі. Політичні сили, які переможуть на виборах, утворять парламентську більшість, а та – Кабінет Міністрів як орган виконавчої влади. Така система різко підносить роль і значення політичних партій, які в свою чергу стають центральною ланкою влади у країні.

Проте чи готове суспільство до таких перетворень? І чи готові до цього самі партії?

Розгляду проблем розвитку багатопартійності як неодмінної складової демократичного суспільства, ролі і значення партій, їх перспектив на виборах і діяльності між виборами і присвячено випуск цього бюлетеня.

Як завжди, ми намагаємося представити проблему зусібіч і залучаємо спеціалістів різного фаху.

Фундаментальна стаття Володимира Фесенка досліджує процес формування і трансформації партійної системи в Україні. Причому важливо те, що ці процеси аналізуються у контексті світової теорії і практики. Стаття може слугувати як певний „лікнеп” для практиків вітчизняного партійного будівництва.

У статті Ірини Бекешкіної йдеться про те, як громадяни України сприймають партії, як глибоко ознайомлені з їхніми ідеями та програмами і чи готові сприйняти вибори на пропорційній основі.

Олександр Вишняк розглядає іміджі політичних партій, які склалися у громадській думці під час останньої виборчої кампанії.

Стаття Оксани Бандурович ґрунтується на основі даних фокус-групових досліджень, що власне, нечасто з'являються у публікаціях. Предметом фокус-групових дискусій, на яких побудовано статтю, було ставлення українських громадян до політичної активності.

У бюлетені публікуються матеріали конференції „Партії між минулими і майбутніми виборами”, що її 18 жовтня 2002 року організували Фонд „Демократичні ініціативи” та Фонд „Європа XXI”. Конференція викликала значний інтерес, досить сказати, що у ній узяли участь 85 учасників – аналітиків, журналістів, народних депутатів України, представників політичних партій. На конференції обговорювалися три блоки питань: 1) Вибори-2002: досвід позитивний і негативний; 2) Партії між виборами: роль партій в українському суспільстві; 3) Яким має бути виборчий Закон на наступних парламентських виборах?

Опубліковані матеріали дадуть змогу читачеві побачити, якими непростими є проблеми реформування сучасної політичної системи України загалом та пошуку у ній місця і ролі політичних партій зокрема. Проте цікавість і продуктивність наведеної полеміки переконливо доводить, як важливо сідати за один круглий стіл представникам різних політичних сил і партій і намагатися знаходити взаєморозуміння, спільні позиції у розв'язанні складних суспільних проблем.

Сподіваємося, що представлені у бюлетені публікації будуть цікаві й корисні не лише для аналітиків, а й для тих, хто працює на ниві розбудови партійності в Україні, без якої процес демократизації — неможливий.

Редактор випуску Ірина Бекешкіна

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЇ

Володимир Фесенко

У проектах і сценаріях реформування політичної системи України, активно обговорюваних останніми роками, майже не розглядається один із найважливіших її компонентів – партійна система. При цьому про роль політичних партій у системі влади говориться чимало. Оцінки найчастіше діаметрально протилежні. Одні наполягають на посиленні ролі партій у політичному житті України, інші відзначають, що кількість партій у країні зворотно пропорційна їхній реальній ролі в суспільстві та рівню довіри до них з боку громадян. Але ні ті, ні ті не аналізують розвитку політичних партій у системному вимірі.

Коли пересічний і досить далекий від політики громадянин довідується про те, що в Україні зареєстровано понад 100 політичних партій, то перша його реакція, зазвичай, така: «Навіщо нам стільки партій?». Ясну відповідь на це просте запитання знайти не легко, хоча за кількістю партій Україна далеко не світовий лідер.

Короткий екскурс до теорії партійних систем

Цілком логічно постає наступне запитання: «А скільки партій необхідно, щоб політична система функціонувала нормально?». Саме в пошуках відповіді на це запитання в політології сформульовано поняття «партійна система». Це поняття має якісно-кількісну визначеність і характеризує не просто чисельність партій у країні, а те, скільки партій реально впливає на владу (представлено в парламенті, набрало більшу кількість голосів на виборах), а також ідеологічну дистанцію між ними.

Американський політолог Дж.Сартори, виходячи з цих критеріїв, виокремлює 7 основних типів партійних систем: однопартійні моноідеологічні системи (у країнах з тоталітарними режимами), системи з “партією-гегемоном” (така система аж до останнього часу існувала в Мексиці), системи з “домінуючою партією” (подібна система тривалий час існувала в Японії й Індії), двопартійні системи (класичний приклад – США), системи помірною плюралізму, системи поляризованого плюралізму, атомізовані (фрагментовані) партійні системи¹.

Три останні типи партійних систем нерідко позначають одним терміном – багатопартійна система, тим самим нівелюючи істотну різницю між ними. Тому саме відмінності між цими типами партійних систем слід описати докладніше.

Партійна система помірною плюралізму характеризується середнім рівнем партійної фрагментації (наявністю в парламенті 3–5 партій, жодна з яких не має переваги; тому вони змушені формувати уряд шляхом угод і компромісів відповідно до кількості завойованих депутатських мандатів) і незначними ідеологічними розбіжностями між партіями (доцентровою партійною конкуренцією). Така система існує в більшості європейських парламентських демократій.

Система поляризованого плюралізму відрізняється високим рівнем партійної фрагментації (за владу змагаються понад шість партій), значною ідеологічною дистанцією між партіями (відцентровою партійною конкуренцією). Велика частина голосів виборців віддається ідеологічно протилежним політичним силам. Саме така партійна система призвела до краху Веймарської республіки в Німеччині, Четвертої республіки у Франції і демократичний режим у Чилі (до встановлення військової диктатури в 1973 р.). Схожі тенденції мали місце також у розвитку партійної системи Італії й Ізраїлю.

Як крайній випадок багатопартійності виокремлюють *атомізовану (фрагментовану) партійну систему*. Їй притаманний дуже високий рівень політичної фрагментації, участь у боротьбі за владу чималої кількості політичних партій (понад 10, а іноді близько 20). За цієї системи партії становлять собою вузькі та нестабільні коаліції знаних і впливових людей і часто-густо існують не більш ніж один виборчий цикл. На думку Дж.Сартори, в чистому вигляді такий варіант існує тільки в Малайзії. Однак риси фрагментованої партійної системи виявляються й у деяких посткомуністичних країнах.

Який тип партійної системи існує в Україні?

Як можна визначити тип партійної системи з погляду кількості партій, що беруть реальну участь у боротьбі за владу? В електоральних дослідженнях для цього застосовуються різні методики, однак найбільшу популярність має показник, запропонований М.Лааксо і Р.Таагеперой, що називається «*ефективним числом партій*»ⁱⁱ. Для його обчислення застосовують таку формулу:

$$N = \frac{1}{\sum p_i^2}$$

(N – ефективне число партій, p - % голосів, отриманих партією на виборах, чи % депутатських мандатів у парламенті, поділений на 100)

За результатами березневих 1998 р. виборів у Верховну Раду України в загальнодержавному виборчому окрузі ефективне число партій у нас у країні становило «10,6», 2002 р. – «7,8». Для порівняння, у більшості ліберальних демократій цей показник коливається від «2» до «6». Якщо ця тенденція збережеться і далі, то наша партійна система вже на наступних парламентських виборах відповідатиме кількісним стандартам парламентської демократії. Але поки що, відповідно до класифікації Дж. Сартори, **партійну систему, наявну в Україні, можна охарактеризувати як систему поляризованого плюралізму з вочевидь вираженими рудиментами фрагментованої системи.**

Від самого початку партійній системі України була притаманна разюча ідеологічна поляризація. Багатопартійність в Україні формувалася на початку 90-х рр. минулого століття як альтернатива політичній монополії Компартії. Порівняльні політологічні дослідження засвідчують, що під час становлення партійних систем нових демократій велику роль відіграє інституційна спадщина авторитарних режимів, насамперед так звані партії-спадкоємиці, що сприйняли ідеологічні позиції цих режимів і/чи їхні організаційні ресурси, а також партії, що сформувалися на базі масових рухів за демократію. Стосовно України ця закономірність цілком підтвердилася. Як партія-спадкоємиця виступила КПУ, а її опонент – Народний Рух України. Саме вони створили ідеологічний каркас партійної системи України.

На парламентських виборах 1994 р. заново створена Компартія протистояла націонал-демократам на чолі з Народним Рухом України (НРУ), хоча в цілому на виборах домінувала «партія безпартійних», більшість представників якої були вихідцями з колишньої і нової номенклатури. Ідеологічне протистояння Компартії і Руху продовжилося і на виборах 1998 р., що вперше в історії України відбулися на основі змішаної виборчої системи. Однак після касетного скандалу головною віссю політичного конфлікту в Україні стало протистояння пропрезидентських політичних сил і антипрезидентської опозиції.

Фрагментованість партійної системи в Україні виражається насамперед у досить великому числі партій, що претендують представляти різні соціальні інтереси, і у високому рівні її нестабільності. З 30 учасників парламентських виборів 1998 р. у загальнодержавному виборчому окрузі тільки 7 суб'єктів виборчого процесу в такому ж вигляді взяли участь і у виборах 2002 р., і тільки двом із них (КПУ й об'єднаним соціал-демократам) вдалося знову подолати чотиривідсотковий виборчий бар'єр. Жоден із виборчих блоків, що брали участь у виборах 1998 р., не зберігся до виборів 2002 р.

З 1994 по 2002 рр. тільки Соціалістична партія змагалася у всіх виборчих перегонах, щоправда, в 1998 р. вона брала участь у парламентській кампанії в блоці із Селянською партією. Майже у всіх виборчих кампаніях (за винятком президентських виборів 1994 р.) брала участь як самостійний гравець Компартія. Третім активним і впливовим учасником політичного процесу в Україні цього періоду був Народний Рух України. Але і Соцпартія, і НРУ не уникнули партійних розколів.

Розколи та клонування політичних партій стали справжньою недугою партійної системи України. Наприкінці 2001 р. (напередодні парламентських виборів) з 127 політичних партій, зареєстрованих на тоді Міністерством юстиції, 7 партій називали себе християнськими, 7 – зеленими чи екологічними (причому 5 із них були зареєстровані в 2001 р.), 5 – комуністичними, 5 – соціал-демократичними, 5 партій претендували (хоча б за назвою) на представництво інтересів сільського населення, ще 5 партій називали себе виразниками інтересів українських жінок. За такої ситуації назва партії як індикатор її ідеологічного та соціального спрямування просто втрачає свій сенс.

Значна частина політичних партій, що постали в Україні останніми роками, – своєрідні бізнес-проекти, політичні відгалуження підприємницьких структур. Низка партій, створюючись і розвиваючись, спиралася на адміністративний ресурс. Персоналістський характер (орієнтованість на особистість конкретного політичного лідера) багатьох партійних і виборчих проектів також свідчить про фрагментованість партійної системи України. На це ж вказує і регіональна обмеженість електорального впливу більшості партій і виборчих партій. Ані на виборах 1998 р., ані в 2002 р. жоден із суб'єктів виборчого процесу, які подолали чотиривідсотковий виборчий бар'єр у цілому по країні, не зміг це зробити у всіх 27 регіонах країни (включаючи міста республіканського підпорядкування Київ і Севастополь).

Одна з характерних рис української партійної системи -- сполучення нестабільної її формальної структури з відносно високою стабільністю симпатій виборців стосовно основних ідеологічних сегментів.

У партійній системі України можна виокремити три основні табори – лівий (прихильники комуністичних і соціалістичних ідей), національно-демократичний (до нього можна віднести і помірних націоналістів) і центристський (політики і виборці, що заперечують як ліві, так і праві ідеологічні «крайнощі»). Партії, що належать до центристського табору, мають слабо виражені ідеологічні характеристики або демонструють своєрідну квазіідеологічність, іноді ідеологічну мімікрію. Практично всі провідні центристські партії спираються на адміністративний вплив своїх засновників і керівників або фінансові й організаційні ресурси великих олігархічних угруповань.

Найбільшу стабільність демонструє лівий табір, надто комуністи. На парламентських виборах 1998 р. і 2002 р. і президентських виборах 1999 р. три політичні сили -- КПУ, СПУ і ПСПУ – збирали левову частку голосів виборців, орієнтованих на комуністичні та соціалістичні ідеї. Однак на виборах 2002 р. ліві втратили (порівняно з попередніми парламентськими виборами) майже 2 млн голосів. Поза тим, за ліві партії проголосував кожен третій український виборець із тих, хто взяв участь у виборах.

А ось правому табору на останніх парламентських виборах вдалося збільшити свій електорат (у порівнянні з 1998 р.) майже на 3 млн виборців, насамперед завдяки популярності своїх лідерів – В.Ющенко та Ю.Тимошенко – і провадженню активної опозиційної лінії. Водночас партійна структура правого табору залишається досить роздрібленою і хиткою. Консолідація правих партій у два виборчі блоки на останніх виборах значною мірою сприяла тому, що вони дістали в сукупності близько 31% голосів виборців (у 1998 р. – близько 19%). Проте наскільки стійкими будуть ці тенденції? Виборчі блоки В.Ющенко та Ю.Тимошенко були створені не так на ідеологічній основі, як на основі симпатії до їхніх лідерів. Розширення електоральної бази правого табору відбулося за рахунок центристів. На парламентських виборах 2006 р. ситуація може кардинально змінитися залежно від результату президентських виборів.

Найбільшу фрагментованість і нестійкість демонструє центристський табір. На виборах 1998 р. половину учасників виборів у багатомандатному загальнодержавному окрузі можна було віднести до центристського табору. Природно, абсолютна більшість із них не пододала чотиривідсоткового бар'єру. У 2002 р. до центристів можна було віднести вже дві третини учасників виборчих перегонів. Однак тенденція консолідації стала виявлятися й у центристському таборі. П'ять впливових пропрезидентських партій об'єдналися у виборчий блок «За єдину Україну!», який, щоправда, розпався вже до кінця роботи новообраної першої сесії Верховної Ради. Найстабільнішим і дедалі впливовішим елементом центристського табору стає СДПУ(о). На минулих парламентських виборах за центристські партії проголосувало 36% виборців, котрі взяли участь у виборах (у 1998 р. – 39%).

Однак між правим і центристським таборами немає чіткого ідеологічного вододілу. Частина центристськи налаштованих виборців, що не симпатизують Л.Кучмі, проголосувала за блоки В.Ющенко та Ю.Тимошенко. Тому на підставі даних соціологічних досліджень, які фіксують ідеологічні орієнтації населення, можна оцінити масштаби центристського електорату в Україні в 45--50%. Разом із тим, за даними тих самих соціологічних досліджень, велика частина центристськи налаштованих виборців не має стабільних ідеологічних і партійних орієнтацій. Саме це обумовлює нестійкість і фрагментованість центристського табору та партійної системи України загалом.

Негативні явища в розвитку партійної системи України очевидні. Чи можна їх мінімізувати і, відповідно, надати вітчизняній партійній системі більш оптимальних форм? Як взагалі можна впливати на розвиток партійної системи? Адже соціальні процеси, зокрема й політичні, стохастичні за своєю природою. Водночас у цьому разі мова йде про інституціональну структуру, яка формується на ґрунті політичних рішень, а тому -- «втручання» можливе. Іншими словами, розвиток і трансформація партійної системи – природно-історичний процес, такий самий, як і абсолютна більшість інших соціальних процесів. Проблема полягає в тім, щоб виявити об'єктивні детермінанти розвитку партійної системи й або у відповідний спосіб регулювати їхній вплив, або робити на них необхідну поправку (зважати на їхній об'єктивний вплив).

Об'єктивне підґрунтя розвитку партійної системи України

Чим можна пояснити високий рівень фрагментованості партійної системи України? По-перше, це молода партійна система, що переживає період свого становлення. Фрагментованість – одна з недуг, яка найбільше вражає молоді партійні системи. Але в низці випадків у неї є й об'єктивні передумови.

Американський політолог Оренд Лійхарт, ґрунтуючись на порівняльному дослідженні 21 демократії, показав, що на розвиток партійної системи істотно

впливає кількість і ступінь гостроти проблем, які і є джерелами значущих політичних непорозумінь у цьому суспільстві. Основні види суспільних розбіжностей А. Лійпхарт назвав “проблемними вимірами” і виокремив такі їхні групи: соціально-економічні, релігійні, культурно-етнічні, “місто--село”, підтримка режиму, зовнішньополітичні, постматеріалістичні (конфлікт навколо нових цінностей, які мають нематеріальне підґрунтя). Найбільш істотним розбіжностям А. Лійпхарт надавав чисельне значення “1”, менш істотним – “0,5”. Це дало змогу обчислити кількісний показник проблемних вимірів для різних країн. Наприклад, для Ірландії, США і Нової Зеландії цей показник становив “1”, для Франції, Норвегії та Фінляндії – “3,5”. Дослідження А. Лійпхарта також виявило наявність взаємозв'язку між кількісним показником проблемних вимірів і “числом ефективних партій”. З'ясувалося, що в середньому “число ефективних партій” сягає “кількості проблемних вимірів” плюс одинⁱⁱⁱ. За оцінкою автора цієї статті “кількість проблемних вимірів” для України становить “5,5” (соціально-економічні розбіжності – “1”, релігійні -- “1”, культурно-етнічні -- “1”, “місто--село” -- “0,5”, підтримка режиму -- “1”, зовнішньополітичні -- “1”, постматеріалістичні -- “0”). Отже, “число ефективних партій” для України навряд чи буде меншим ніж 6--7.

З огляду на високий рівень показника проблемних вимірів, релевантних для України, відносно велике число ефективних електоральних партій сприяє реалізації такої функції партій, як репрезентація різних соціальних інтересів та ідеологічних орієнтацій.

Законодавче регулювання

Створення та діяльність політичних партій регулюється законом, тому найбільш діяльні -- законодавчі важелі впливу на розвиток партійної системи. Закон про політичні партії в Україні було ухвалено тільки в квітні 2001 р. після багаторічної політико-правової дискусії. Доти процес створення і діяльності політичних партій регулювався законом «Про об'єднання громадян», ухваленим ще 1992 р. Саме цей закон сприяв народженню величезної кількості малочисельних партій, чимало з яких існує тільки на папері. Новий закон дає змогу протистояти появі «фіктивних» партій. Міністерство юстиції України вже повідомило про плани перевірки політичних партій на предмет їхньої відповідності нормам нового закону.

Однак основна проблема полягає не в кількості політичних партій в Україні, а в посиленні їхнього впливу на діяльність законодавчої та виконавчої влади, зокрема на місцевому рівні. Іноді для цього пропонується простий і радикальний спосіб – тотальна партизація політичної системи, що припускає можливість балотуватися на будь-яку виборну посаду тільки представникам політичних партій. Але це винятково формальний спосіб розв'язання проблеми. Внаслідок цього безперечно підсилиться рівень фрагментації і нестабільності партійної системи. До того ж на нижні рівні місцевого самоврядування (сільські та районні ради) буде привнесено партійно-ідеологічні конфлікти. Постануть і конституційно-правові проблеми. Супротивники тотальної партизації вважають, що порядок висування кандидатів на виборні посади тільки від політичних партій обмежує конституційне право бути обраним для безпартійних громадян, і, тим самим, суперечить ст.38 Конституції України.

Щоб реально розв'язати проблему, потрібно ухвалити цілу низку законодавчих змін у рамках політичної реформи, включаючи реформування виборчої системи, введення порядку формування Кабінету Міністрів на партійній основі.

Експеримент із коаліційним урядом, сформованим парламентською більшістю, фактично було розпочато восени 2002 р. Багато спостерігачів звернули увагу, що в

процесі формування коаліційного уряду виграли саме партійні фракції, однак тільки ті з них, які за півроку існування Верховної Ради четвертого скликання продемонстрували згуртованість і стабільність. Депутатські групи, створені з числа мажоритарників, у коаліційному процесі об'єктивно виявилися неконкурентоспроможні. Їх сприймали і сприйматимуть як ситуативних політичних гравців, як будівельний матеріал парламентської коаліції.

Однак поки що йдеться про квазікоаліційний уряд. Його політичну відповідальність тільки задекларовано і він не ґрунтується на реальних механізмах. Розпад коаліції не призведе до відставки уряду і розпуску Верховної Ради. Не існує законодавчої бази, що регулювала б процес формування і діяльності коаліційного уряду, його взаємин із парламентською більшістю. Насторожує і позиція Президента, який має пряму причетність до формування Кабінету Міністрів. З одного боку він ініціює політичну реформу і формування уряду на коаліційній основі, а з іншого – у черговий раз накладає вето на закон про Кабінет Міністрів, у якому саме виписано процедуру формування уряду на коаліційній основі.

І все-таки «процес пішов», створено прецедент, на ґрунті якого можна і далі розширювати партійний вплив на перебіг формування і діяльності Кабінету Міністрів. З'являється «великий приз», що дає змогу конвертувати успіх партії на парламентських виборах у її вплив на діяльність виконавчої влади.

Державне фінансування політичних партій

Прихильники посилення впливу партій пропонують законодавчо ввести ще один приз для партій, що подолали на виборах чотиривідсотковий бар'єр, -- державне фінансування їхньої діяльності у визначених межах. Проблема державного фінансування політичних партій дуже складна і неоднозначна, тому обмежимося найбільш принциповими питаннями.

Перше питання – що дає фінансова підтримка державою політичних партій? Насамперед допомога, що її надає держава, служить умовою наповнення політичної демократії реальним змістом. Зменшується залежність партій від окремих груп, які фінансують їхню діяльність. Політичні партії як найважливіший інститут громадянського суспільства, що дає змогу впливати громадянам на формування і діяльність державної влади, стають більш незалежними. Державна підтримка політичних партій також сприяє стабілізації партійної системи.

Показово, що практика державного фінансування політичних партій дедалі поширюється в сучасному світі, у низці новітніх основних законів її закріплено як одне з конституційних прав партій.

Свої аргументи, однак, є й у супротивників державної фінансової підтримки політичних партій: 1) партії – приватні організації і будь-яке державне втручання в їхню діяльність неприпустиме; 2) фінансування діяльності всіх зареєстрованих партій слугуватиме додатковим стимулом до збільшення їхнього числа, якщо ж підтримувати тільки деякі партії, то це зумовить нерівності в їхньому розвитку; 3) державне фінансування сприяє консервації наявної партійної системи і тим самим обмежує свободу об'єднання. Є і власне українські аргументи: в умовах обмеженості державних бюджетних ресурсів і нестачі коштів для фінансування соціальних програм аморально фінансувати за рахунок держави політичні інституції, що мають підтримку меншості населення.

Перший аргумент спростовується політико-правовою практикою абсолютної більшості сучасних держав, що регулюють не тільки діяльність політичних партій, а й інших недержавних організацій -- як неприбуткових, так і прибуткових. У багатьох

країнах до того ж існує практика державної підтримки недержавних організацій в разі, коли вони виконують соціально значимі функції.

Другий, третій і, почасти, четвертий аргументи взаємопов'язані і залежать від відповіді на запитання – у який спосіб здійснюється державне фінансування діяльності політичних партій? Сучасному законодавству відомі два основні підходи до розв'язання цієї проблеми: 1) загальне (нецільове) фінансування – надання недержавних субсидій на поточну діяльність політичних партій, здебільшого організаційного характеру (утримання апарату, проведення з'їздів і конференцій, оренда приміщень, придбання устаткування тощо); 2) спеціальне (цільове) фінансування – субсидування певних видів діяльності (проведення виборчих кампаній, роботи парламентських фракцій).

Очевидно, що державна підтримка всіх зареєстрованих партій недоцільна, надто в умовах України, коли зареєстровано понад 100 політичних партій. Бажання присмоктатися до дармового джерела фінансування справді призведе до збільшення числа партій, у тому числі і фіктивних. Для убогого державного бюджету такий тягар буде просто непосильний. У цьому разі майже виключається практика фінансування поточної діяльності політичних партій.

Якщо ж державна підтримка всіх політичних партій неможлива, то за яким принципом відбирати потенційних одержувачів держбюджетних субсидій? Цей принцип сформульовано світовою політичною практикою – політична показність, вплив, що його ця партія має в суспільстві. Основним і найбільш точним критерієм такого впливу є результати виборів. Іноді за такої критерій беруть чисельність членів партії, але в умовах відсутності універсальної й об'єктивної системи фіксації чисельності політичних партій, його використання не має рації. До того ж в Україні відомо чимало прикладів, коли чисельність партії за короткий час підвищувалася внаслідок використання ресурсів адміністративного впливу.

Якщо фінансувати політичні партії на підставі результатів виборів, також постає дилема – фінансувати тільки партії, що мають представництво в парламенті, чи встановити інший критерій політичної показності (мінімум голосів, отриманих на парламентських виборах; кількість голосів, поданих за цю партію на парламентських виборах; кількість кандидатів, висунутих на виборах і т.п.). Якщо фінансувати тільки партії, представлені в парламенті, то це сприятиме консервації наявної партійної системи. Інша крайність (фінансування всіх партій, що взяли участь у виборах) сприятиме збільшенню числа партій, що беруть участь у виборах. При цьому розпорошуватимуться голоси виборців і бюджетні засоби, надані на фінансування партій.

Чи можна знайти золоту середину? Вище вже зазначалося, що кількісна границя між партійною системою поляризованого плюралізму і фрагментованою системою – 10 партій. У нашому разі це означає, що можливий мінімум голосів для одержання певної державної підтримки за результатами виборів має становити не менш ніж 1% голосів. У 2002 р. понад 1% голосів у загальнодержавному окрузі набрало 13 партій і блоків (у 1998 р. -- 16). Двовідсотковий мінімум істотно підвищує планку – у 2002 р. понад 2% голосів набрало тільки 8 партій і блоків (у 1998 р. -- 12). Одновідсотковий мінімум для одержання державної підтримки дозволяє не фінансувати партії-карлики, що не мають значущої підтримки виборців, і, водночас залишає відчинені двері для нових партій.

Чи призводить державне фінансування до консервації наявної партійної системи? Світовий досвід свідчить, що в цьому разі точніше було б казати про стабілізацію партійної системи. Нові партії не позбавляються шансів на успіх. Головне, щоб їх було почуто і затребувано виборцями. Класичним прикладом може слугувати ФРН, де фінансова державна підтримка багато в чому сприяла становленню і зміцненню позицій Партії зелених, створеної 1980 р. (у 1987 р. державні субсидії становили 55% її бюджету).

Для порівняння, у ФРН право на державні субсидії мають політичні партії, що зібрали не менш ніж 0,5% на федеральних і європейських виборах або 1% на земельних виборах, чи 10% у виборчому окрузі.

Як бути з моральністю державної підтримки політичних партій в умовах нестачі бюджетних коштів? Але річ у тім, що ця підтримка і без того вже існує, хоча й у непрямій формі. Визначений мінімум витрат на виборчу кампанію політичних партій у загальнодержавному виборчому окрузі компенсується державою. Відшкодовуються і витрати на діяльність партійних фракцій у Верховній Раді (хоча таку ж підтримку мають і «позапартійні» депутатські групи).

Про яку форму підтримки – загальну (фінансування поточної діяльності) чи цільову – варто вести мову стосовно України (з огляду на мізерність нашого бюджету)? Найбільш оптимальним варіантом бачиться часткова компенсація витрат на виборчу кампанію. Він був би найприйнятніший для суспільної думки, що навряд чи позитивно сприйме фінансування партійної бюрократії з кишені платників податків. Але не варто відкидати і варіанта із загальним фінансуванням. Наприклад, у Греції законодавчо встановлено розмір коштів, що їх виділяють на фінансування політичних партій – 0,001% від загальної суми державного бюджету. У нашій разі це – близько 1 млн грн. Сума не така вже й велика. Якби з цієї суми фінансувалася тільки діяльність партій і блоків, які пройшли у Верховну Раду, то «Наша Україна» одержала б щорічне фінансування в розмірі близько 300 тис. грн., блок «За єдину Україну!» -- близько 160 тис. грн, а об'єднані соціал-демократи – близько 84 тис. грн.

Та от проблема. Блок «За єдину Україну!» вже припинив своє існування. Не виключено, що така ж доля спіткає через певний час і «Нашу Україну». У всякому разі жоден із виборчих блоків, що брали участь у виборах 1998 р., не «дожив» до виборів 2002 р. Отже, якщо запроваджувати фінансування політичних партій за підсумками виборів, то необхідно враховувати і «казус виборчих блоків», увівши для них свого роду «шлюбні контракти», що регулюватимуть відносини засновників блоку стосовно розпорядження державними субсидіями. Доцільно також увести норму, яка закріплює створення блоку на весь виборчий цикл (точніше до початку наступної виборчої кампанії). Достроковий розпад виборчого блоку означатиме втрату права на державну субсидію.

Інший варіант розв'язання проблеми – надання державних субсидій фракціям політичних партій і виборчих блоків, як це прийнято в багатьох країнах світу. Однак, як відзначалося вище, фракційна структура Верховної Ради дуже нестабільна. Практик переходів і переманювання депутатів з однієї фракції в іншу стала звичним явищем.. Тому вводити пряме фінансування політичної діяльності парламентських фракцій доцільно тільки за умови конституційної заборони так званої дефекції, тобто зміни депутатами своєї партійної приналежності впродовж дії їхнього депутатського мандата.

Таким чином, уведення прямого фінансування діяльності політичних партій вимагає взаємопов'язаного реформування Конституції, законодавства про політичні партії, Регламенту Верховної Ради, а також виборчої системи.

Вплив виборчої системи

Виборча система істотно впливає на характер партійної системи. Ще на початку 50-х років минулого століття видатний французький політолог Моріс Дюверже сформулював три закони взаємозв'язку виборчих і партійних систем:

- 1. Пропорційна система виборів зумовлює партійну систему, що складатиметься з численних, негнучких, незалежних і стабільних партій.**

2. **Мажоритарна система голосування в два тури -- система абсолютної більшості (така система діяла в Україні на виборах 1990 р. і 1994 р.) -- обумовлює появу партійної системи, що складатиметься з численних, незалежних і відносно стабільних партій, які матимуть гнучкі позиції і прагнутимуть до взаємних контактів і компромісів.**
3. **Мажоритарна система голосування в один тур в одномандатних округах породжує партійну систему, що характеризується суперництвом двох основних партій, не схильних вступати в союзи.**

Сам М.Дюверже відзначав, що в основі виявлених ним закономірностей лежить історично тривалий процес. Поступово за “механічним ефектом” виборчої системи починає діяти “психологічний ефект”. Далеко не всі політологи поділяють висновки М.Дюверже, вважаючи, що сформульовані ним закони можна розглядати як гіпотезу, яка потребує перевірки.

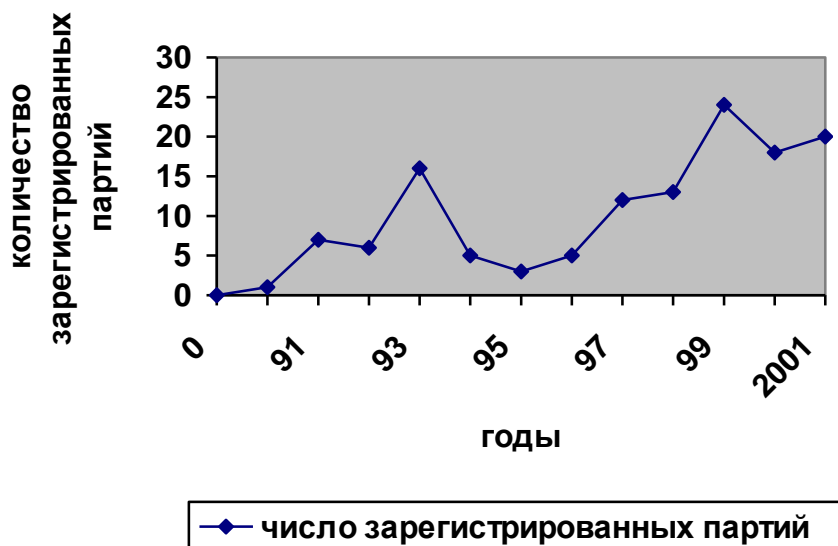
Варто також ввести одну поправку до першого закону М.Дюверже. Запровадження виборчого бар'єра (загороджувального пункту) значною мірою нейтралізує тенденцію фрагментації, породжувану пропорційною виборчою системою. Чим вищий виборчий бар'єр, тим менш фрагментована партійна система і більш стабільна політична структура парламенту. Однак занадто високий рівень виборчого бар'єра призводить до звуження представництва інтересів у вищому законодавчому органі. Оптимальною величиною виборчого бар'єра, що дає змогу поєднувати стабільність партійної системи політичної структури парламенту з одного боку і достатнє представництво інтересів з іншого, вважається 4--5%.

Українська політична практика значною мірою підтверджує точку зору М.Дюверже. Зокрема зміна виборчої системи (перехід до змішаної виборчої системи в 1997 р. і очікування на введення пропорційної системи після виборів 1998 р.) істотно стимулювала процес народження нових політичних партій (див. діаграму).

Перехід до змішаної виборчої системи і очікування на введення пропорційної системи породив суперечливі тенденції.

З одного боку зменшується кількість партій і блоків, які спроможні подолати чотиривідсотковий бар'єр (у 1998 р. – 8, у 2002 р. -- 6), з іншого -- збільшується розрив між фаворитами й аутсайдерами виборчих перегонів. У 1998 р. понад 3% голосів виборців, що взяли участь у виборах, набрало 11 партій і виборчих блоків, у 2002 р. – тільки 7. У 1998 р. розрив між СДПУ(о), що зуміла з мінімальним зазором подолати чотиривідсотковий бар'єр (4,01%), і її найближчою переслідувачкою – Аграрною партією України, становив всього 0,41%. У 2002 р. та ж СДПУ(о) замкнула шістьку переможців виборів у багатомандатному загальнодержавному окрузі, набравши 6,27%. Блок Наталії Вітренко, що посів сьоме місце, відстав від об'єднаних соціал-демократів на 3,05%.

Регистрация политических партий Министерством юстиции Украины

Перехід до змішаної виборчої системи сприяв партизації складу Верховної Ради, але не стабілізації її структури на партійній основі. Якщо у Верховній Раді другого скликання члени політичних партій становили 46% (на жовтень 1994 р.), то 1998 р. – 69%, 2002 р. – 68%. Збільшилося і число політичних партій, представлених у Верховній Раді: у 1994 р. – 14, 1998 р. – 21, 2002 р. – 28. Але тільки три партії (КПУ, СПУ і НРУ) були представлені у Верховній Раді на рівні фракцій або депутатських груп за результатами трьох останніх парламентських виборів (1994, 1998 і 2002 рр.).

Підсилилася нестабільність фракційної структури українського парламенту. У Верховній Раді другого скликання (1994--1998 рр.) число фракцій і депутатських груп коливалося від 9 до 12. У Верховній Раді третього скликання (1998--2002 рр.) – від 8 до 15. Тільки чотири фракції проіснували всі чотири роки роботи Верховної Ради третього скликання. Але й деяким із цих «щасливчиків» не вдалося уникнути драматичних потрясінь. Фракція НРУ розпалася. Фракція НДП зменшилася з 89 депутатів (на момент створення, 14 травня 1998 р.) до 16-ти до кінця роботи Верховної Ради третього скликання. У нинішньому складі українського парламенту вже створено 13 депутатських об'єднань (із них 4 – не на партійній основі), до того ж і в рамках найбільшої фракції – «Наша Україна» -- існує 4 депутатські групи. При цьому постають парадоксальні явища. Партія регіонів фактично представлена у Верховній Раді двома фракціями («Регіони України» і «Європейський вибір»), кожна з яких провадить самостійну політику. З 27 депутатів Аграрної партії, обраних у Верховну Раду четвертого скликання, тільки 15 ввійшли в її фракцію. Схожа ситуація склалася і у фракції НДП. У Верховну Раду було обрано 23 члени цієї партії, а у фракції до жовтня 2002 р. залишилося всього 16 депутатів. Усі ці дані свідчать про нестабільність і фрагментованість фракційної структури Верховної Ради в цілому і її партійної компоненти зокрема.

Схильність до міжфракційної міграції виявляють не тільки депутати-мажоритарники, а й списочники. Тому не варто сподіватися на те, що перехід до пропорційної системи сам собою розв'яже проблеми стабільності фракційної структури парламенту. Розв'язанню проблеми в нинішніх умовах може сприяти тільки крайній засіб -- конституційна заборона

на зміну депутатами своєї партійної приналежності під погрозою позбавлення їх депутатського мандата. Ця міра малопопулярна в сучасній політико-правовій практиці, але існують прецеденти схожих рішень. В Індії в 1985 р. було ухвалено поправку до Конституції, що заборонила зміну депутатами своєї партійної приналежності під погрозою втрати мандата.

Внаслідок переходу до змішаної виборчої тенденції проявилася ще одна тривожна тенденція – помітно знизився інтерес партій до боротьби за депутатські мандати в одномандатних виборчих округах (див. дані таблиці 1). Показово, що частина активних учасників парламентських виборів 2002 р. у багатомандатному окрузі фактично відмовилася від боротьби в одномандатних округах. Приміром, «Команда озимого покоління», яка наробила багато галасу, взагалі не виставила жодного кандидата в мажоритарних округах, а один із переможців виборів – Блок Юлії Тимошенко – висунув своїх кандидатів тільки в трьох округах. Довгий час ВО «Жінки за майбутнє» і Партія зелених, які ходили у фаворитах, також не виявляли особливої активності в одномандатних округах, висунувши своїх кандидатів відповідно в 9 і 13 округах.

Таблиця 1

Активність партій і блоків в одномандатних округах

	<i>1998</i>	<i>2002</i>
Кількість партій і блоків, що висунули своїх кандидатів в одномандатних округах	35	31
Кількість партій і блоків, що висунули своїх кандидатів у понад 30 округах	21	13
Кількість партій і блоків, що висунули своїх кандидатів. у понад третину (75) округів	11	10
Кількість партій і блоків, що висунули своїх кандидатів у понад половину округів	8	5

Зниження активності партій і блоків в одномандатних округах неминуче позначається і на електоральних результатах. Формально в 2002 р. ефективність балотування кандидатів-партійців¹ навіть покращилася (див. дані таблиці 2). Але тільки на перший погляд. Половину депутатів-партійців, обраних в одномандатних округах, становили члени трьох партій – Партії регіонів, Аграрної партії і НДП, що стали фундаторами пропрезидентського блоку «За єдину Україну!» і спиралися на адміністративний ресурс. А от Компартія, що робить ставку в основному на ідеологічний ресурс, знижує свої результати в одномандатних округах від виборів до виборів. 1994 року, коли вибори проводилися за мажоритарною системою, комуністам вдалося завоювати 22% мандатів Верховної Ради (за даними на кінець 1994 р.). У 1998 р. серед депутатів, обраних в одномандатних округах, члени КПУ становили 17%, у 2002 р. – 2,2% (всього 5 депутатів). Комуністи знову виставили кандидатів у понад 200 округах, але більшість вождів і авторитетів КПУ зволіли балотуватися за партійним списком (тому що Конституційний суд заборонив одночасне балотування і у багатомандатному, і в

¹ Под показателем эффективности баллотирования понимается процент избранных депутатов от количества выдвинутых кандидатов.

одномандатному округу). Фактично КПУ в більшості одномандатних округів лише імітувала активну боротьбу на виборах.

Таблиця 2

Залежність ефективності балотування від партійності кандидата

	Вибори 1994 р.				Вибори 1998 р. (одномандатні округи)				Вибори 2002 р. (одномандатні округи)			
	Беспарт.		Члени партій		Беспарт.		Члени партій		Беспарт.		Члени партій	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Кандидати в депутати	4809	74,1	1679	25,9	2039	47,7	2237	52,3	1330	43,1	1754	56,9
Народні депутати	212	53,8	182	46,7	113	51	108	49	97	43,1	128	56,9
Ефективність балотування, %	4,4		10,9		5,5		4,8		7,3		7,3	

З огляду на те, що більшість політичних партій України не має розвинутої регіональної інфраструктури, перехід до пропорційної системи може ще більше послабити вплив партій у регіонах, підсилити політичний розрив між центром і регіонами.

Розв'язати цю проблему можна або шляхом введення системи регіональних списків, або завдяки запровадженню пропорційної (як варіант -- змішаної) виборчої системи й у регіонах (на обласному і міському рівнях).

Вплив форми правління

Під час трансформації виборчої системи варто брати до уваги не тільки необхідність штучного посилення партійного впливу, а й відповідність виборчої системи формі правління. Згідно з порівняльними політологічними дослідженнями^{iv} найменш вдалою (слабкою, нестабільною та неефективною) є латиноамериканська модель влади, що поєднує президентську форму правління і пропорційну виборчу систему. Пропорційна виборча система найбільшою мірою відповідає парламентській (або парламентсько-президентській) формі правління, коли уряд формується парламентською більшістю на підставі результатів парламентських виборів.

У рамках президентсько-парламентської системи партіям припадає фактично другорядна роль у функціонуванні політичної системи. На діяльність виконавчої влади (і Кабінету Міністрів, і місцевих адміністрацій) вони можуть впливати тільки в рамках законодавчого процесу або у разі призначення своїх представників на керівні посади в уряді. Практично вся вертикаль виконавчої влади формується в Україні Президентом і його адміністрацією. Президент же і за формою і за змістом -- безпартійна політична

фігура.

Високий рівень плюралістичності, фрагментованості та регіоналізації партійної системи України зумовлює те, що на президентських виборах перевагу має кандидат, який не декларує своєї партійної приналежності, або який спирається на потужну й представницьку коаліцію політичних партій. Саме ця ситуація призвела до того, що останні парламентські вибори перетворилися на генеральну репетицію президентських виборів. Цим же пояснюється поява виборчих мега-блоків і персоніфікованих виборчих об'єднань. З одного боку це сприяє подальшій структуризації партійної системи України, з іншого – привносить у її розвиток нові елементи нестабільності. Виборчі блоки – це не стабільні політичні утворення і, за звичай, діють не більш ніж один виборчий цикл.

По суті, починаючи від виборів 1998 р. у розвитку партійної системи України конкурують два політичні проекти – партійний і коаліційний. При цьому коаліційний проект стає дедалі більш популярним і ефективним (див. таблицю 3). На виборах 2002 р. у багатомандатному виборчому окрузі виборчі блоки посіли перше, третє і четверте місця. Тільки Компартія змогла втрутитися в їхнє суперництво. Наскільки довгостроковою виявиться ця тенденція, покажуть тільки наступні парламентські вибори.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика участі в парламентських виборах політичних партій і виборчих блоків

	Вибори 1998		Вибори 2002	
	Партії	Блоки	Партії	Блоки
Брали участь у виборах у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі	21	9	21	12
Перебороли чотиривідсотковий бар'єр	7	1	3	3

Поки зрозуміло одне – виборчим блокам необхідно надати більш чітку, стабільну і довгострокову політико-правову основу. Вони мають існувати і нести політичну відповідальність перед виборцями на період більшої частини каденції парламенту у разі, якщо представники блоку були обрані до складу вищого законодавчого органу країни. Має бути передбачено і санкції за достроковий розпад блоків (їхніх фракцій у парламенті). Як уже йшлося вище, найбільш оптимальний варіант – позбавлення їх державних субсидій (звичайно, якщо такі буде введено).

Отже, існує досить різноманітний інструментарій впливу на розвиток партійної системи. Однак цей вплив ефективний тільки в тому разі, якщо має комплексний характер. Будь-які, навіть досить радикальні впливи, позначаються не відразу, передусім з огляду на чималу інерційність партійної системи. Нині складається ситуація, коли сукупний вплив інституційних і політичних чинників (нова законодавча база, що регулює створення і діяльність політичних партій, введення пропорційної виборчої системи, ймовірна трансформація форми правління, зміна конфігурації політичних сил і головних осей політичних конфліктів у результаті президентських виборів, вікове відновлення електорату, поступове економічне піднесення) призведе до істотної модифікації формату партійної системи і появи нового співвідношення політичних сил. Основним вектором цих змін стане помітне зниження впливу лівих політичних сил, тенденція, що показала себе вже на виборах 2002 р. Також можна очікувати істотних трансформацій у партійній структурі правого і центристського таборів. «Критичними» (переломними в розвитку партійної системи) стануть парламентські вибори 2006 р. Саме вони визначать подальші тенденції розвитку і новий формат партійної системи України.

¹ См. Sartori G. *Parties and Party Systems*. London, 1976, p.64.

¹ См. Eagles, M. and Johnston, L. *Politics: An Introduction to Democratic Government*. Broadview Press, 1999. – P.330; Taagapera R. and Shugart, M. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven: Yale University Press, 1989.

¹ См. Lijphart, A. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven: Yale University Press, 1984.

¹ Лейпхарт А. “Конституционные альтернативы для новых демократий”, *Полис*, 1995, №2, 140; Уоллерстайн М. “Избирательные системы, партии и политическая стабильность”, *Полис*, 1992, №5-6, с.162; Linz, J.J. “The Perils of Presidentialism”, *Journal of Democracy*, 1990,1; Mainwaring, S. “Presidentialism in Latin America”, *Latin American Research Review*, 1990, 25.

ЧИ ПОТРІБНІ НАРОДУ ПАРТІЇ?

Ірина Бекешикіна

Необхідність реформування політичної системи, що нині існує в Україні, ні в кого не викликає сумнівів. Основна хиба наявної конфігурації влади – це відсутність механізмів її відповідальності перед народом. У демократичному світі такі механізми давно вироблено – це, насамперед вибори. У західній політології люблять цитувати вислів американського політолога Кея, який казав, що на виборах виборці виступають у ролі Бога покарання чи винагороди. Політичні сили, які змагаються за владу під час виборів, пропонують суспільству майбутню програму своїх дій, далі переможці формують виконавчу владу, а на наступних виборах тримають відповідь перед народом за результати свого владарювання. Відтак – виборець або схвально оцінює дії влади, обираючи її представників на ще одну каденцію, або „наймає на роботу” інших, які, у свою чергу, звітуватимуть на наступних виборах. Отже, схема досить проста і зрозуміла.

В Україні політичний устрій влаштовано так, що політичні сили, які потрапили внаслідок виборів до вищого законодавчого органу, не несуть жодної відповідальності за свою діяльність. Вони заздальгідь мають алібі, позаяк не формують виконавчої влади і, отже, не відповідають за результат її роботи. Крім того, формування більшості у Верховній Раді, яка матиме вплив на ухвалення державних рішень, виявляється взагалі не пов'язане з волевиявленням виборців. Будь-кому у демократичній країні буде незрозуміло, чому у Верховній Раді більшість утворили політичні сили, які на виборах дістали 19% голосів виборців, а ті партії та блоки, яких підтримало 55% виборців, опинилися у меншості. Мало того, одна з двох політичних сил, що стала стрижнем утворення більшості – тобто, блок „За єдину Україну!”, – одразу по обранні керівних органів Верховної Ради зникла як цілісна політична сила, за яку проголосували виборці, розпавшись на численні фракції. Чи запитували на це згоди у виборців, які підтримали цей блок, і як ці депутати звітуватимуть перед наступними виборцями? Проте це запитання, як кажуть, від лукавого.

Одним із головних чинників, що зумовлюють незалежність політичної конфігурації у Верховній Раді від результатів виборів, є мажоритарна складова депутатського корпусу та можливість депутата хоч скільки разів змінювати фракції. На перший погляд, здавалося б, саме депутати, обрані в округах, „ближчі” до виборців і більш відповідальні. Але відповідальні за що? Максимум – за ремонт школи чи асфальтування дороги в окрузі. Щодо державної політики, то й тут осібно взятий депутат відповідальності перед виборцями нести, звісно, не може.

Отже, очевидно, що нинішню систему політичної безвідповідальності має бути змінено. І одна з основних пропозицій – повний перехід на пропорційну виборчу систему, де партіям відводиться роль основних суб'єктів політичного життя. Здається, для цього достатньо ухвалити кілька законодавчих актів, і Україна зможе встановити модель прозорі та відповідальної системи влади. А саме:

1. Проведення виборів повністю на пропорційній основі, де партії та блоки, що перемогли на виборах, утворюють структурні одиниці Верховної Ради – фракції.
 2. Об'єднання фракцій на основі спільної програми у більшість, яка формує уряд. Публічне оголошення програми дій уряду з конкретними, вимірюваними показниками (як то: відсоток зростання валового продукту, відсоток зниження безробіття, досягнення певного рівня мінімальної зарплати та пенсії тощо).
 3. Позбавлення мандату депутатів, які виходять зі своєї фракції, оскільки їх обирали за списком, а не як осібних індивідів.
 4. Обов'язковість щорічного звіту уряду за виконання ухваленої програми.
- Отже, усе начебто просто, і потрібна лише політична воля законодавців? Але проблема полягає у тому, що населення, задля блага якого саме й пропонується така трансформація, аж ніяк не сприймає пропорційну виборчу систему. Загальнонаціональне опитування, що його провели Фонд „Демократичні ініціативи” та фірма „Тейлор Нельсон Софрез Україна” після виборів, у серпні 2002 року, засвідчило, що лише 8% опитаних підтримують суто пропорційну виборчу систему². Натомість більшість населення схильється або до того чи того варіанту змішаної системи, або ж бажають обирати депутатів лише за мажоритарною системою (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання „В який спосіб мають обиратися депутати до Верховної Ради?” (%)

Лише за партійними списками	8
Так, як зараз – половина за партійними списками, половина – депутати за округами	19
Кожний депутат обирається персонально у своєму окрузі	23
Більша частина обирається за партійними списками, а менша – персонально в округах	3
Більша частина обирається в округах, а менша – за партійними списками	5
Депутати обираються персонально в округах, але висуваються лише партіями	5
Важко відповісти	19
Мені це байдуже	18

Пояснити, чому виборці схильються до мажоритарної виборчої системи, можна загальним негативним ставленням до партій в українському суспільстві.

В опитуваннях, що проводяться різними соціологічними центрами стосовно рівня довіри до соціальних інституцій, партії постійно посідають останнє місце.

Обговорення проблем існування партій в Україні на фокус-групах, що його провела фірма Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), виявило низку мотивів негативного ставлення населення до політичних партій: „Партії існують, як засіб прийти до влади, здійснити власні егоїстичні наміри; виразити власні інтереси”; „Партії відіграють негативну роль в українському суспільстві: велика кількість партій робить їх неефективними; жодна з них не дає користі людям і не виконує своїх передвиборчих

² Загальнонаціональне опитування населення України було проведене Фондом “Демократичні ініціативи” та фірмою “СОЦИС” 6–19 серпня 2002 року. Всього було опитано 2000 респондентів в усіх областях України. Вибірка репрезентативна для дорослого населення України (старше 18 років). Похибка вибірки у межах 2.5%. Фінансувалося дослідження Фондом “Freedom House”. Повністю результати опитування вміщено у книзі: “Вибори-2002 в оцінках населення і експертів” – К.: “Демократичні ініціативи”, 2002, с. 210–238.

обіцянок; їх увага зосереджена на розв'язанні своїх власних проблем чи проблем лідера партії”³.

Отже, соціологічні дані свідчать про надзвичайно низький престиж партій у громадській думці населення України, причому не лише наявних, а й як соціального інституту загалом. Таке відчуження громадян від партій – мало сприятливий ґрунт для політичного реформування системи влади, яке має відбуватися насамперед на шляху посилення ролі партій та їх відповідальності.

Проте чи є негативне ставлення до партій показником “антидемократичної” політичної свідомості наших громадян? Для того, щоб зрозуміти це несприйняття, слід розібратися, що партії становлять собою на сучасному етапі партійного будівництва.

Партії в Україні (навіть ті, які постали як “ідеологічні”, у протистоянні Комуністичній партії) дедалі більше перетворюються на специфічні “холдинги”: більш-менш могутні фінансово-економічні групи, щоб обстоювати свої інтереси у законодавчій владі, утворюють відповідні партії та фракції у парламенті, засновують або купують з метою впливу на населення засоби масової інформації, нарощують коло “своїх” людей у виконавчій та судовій владі, тим самим утворюючи певний ”холдинг”. Партії органічно увійшли у систему тіньового ринку, де предметом купівлі-продажу стали місця у виборчому списку, членство у парламентській фракції та перехід до іншої фракції, голосування за вигідні певним економічним корпораціям закони, поправки, укази тощо. Реально партії у парламенті перетворилися на групи тиску на уряд і президента, лобіювання інтересів. Несприйняття громадською думкою *таких* партій є виявом адекватного ставлення до реалій українського політичного життя.

Тож не дивує те, що населення негативно сприймає не лише партії, а й багатопартійну систему як таку. Дані соціологічного моніторингу, що його з 1994 року щорічно проводить Інститут соціології НАН України, свідчать, що впевненість населення у необхідності багатопартійної системи в Україні з року в рік зменшувалася (табл. 2)⁴.

Таблиця 2

Динаміка відповідей населення України на запитання “Чи потрібна Україні багатопартійна система?” (у %)

Відповіді	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Так, потрібна	36	31	32	29	27	25	26	27	33
Ні, не потрібна	30	34	31	35	40	42	43	43	51
Важко відповісти	34	34	37	36	33	32	31	30	26

Стереотипне пояснення, що це несприйняття багатопартійності сягає корінням у комуністичну добу, неправомірне, адже 1991 року 61% населення вважав, що для України ліпшою була б саме багатопартійна система⁵. Дані таблиці 2 яскраво засвідчують, що за роки інтенсивного зростання партій і навіть після парламентських виборів 1998 року, які вперше наполовину проходили на партійних засадах, громадська

³ Громадська думка в Україні 2002: висновки дослідження, проведеного Міжнародною Фундацією виборчих систем (IFES) – К.: IFES, 2002, с.39.

⁴ Українське суспільство 1992–2002. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003, с. 15.

⁵ Євген Головаха. Суспільство, що трансформується – К.: Фонд “Демократичні ініціативи, Інститут соціології НАН України, 1997, с.85

думка, яка раніше була налаштована на користь багатопартійної системи, змінилася у протилежний бік.

Опитування 2002 року, що його дані подано у табл. 2, було проведено у лютому, тобто, під час виборчої кампанії. Але, можливо, після виборів, коли виборці віддали свій голос за певну партію чи блок, їхнє ставлення до багатопартійності змінилося на краще? У таблиці 3 подано порівняння двох опитувань громадської думки, проведених по завершенні парламентських виборів у квітні 1998 та серпні 2002 року Фондом „Демократичні ініціативи” та фірмою „СОЦИС”.

Таблиця 3
Ставлення населення України до необхідності багатопартійної системи після виборів 1998 та 2002 рр. (%)

Відповіді	Квітень 1998	серпень 2002
Так, потрібна	38	33
Ні, не потрібна	44	52
Важко відповісти	19	15

Як видно з вищенаведеної таблиці, після останніх парламентських виборів, кількість тих, хто вважає багатопартійну систему не потрібною, не тільки не зменшилася, а, навпаки, різко зросла.

Причина такого негативізму полягає насамперед у тому, що люди не бачать сенсу для себе в існуванні партій, не вважають, що партії виражають їхні інтереси і взагалі не знають їхніх програм та пропозицій.

Напередодні виборчої кампанії, у листопаді 2001 року, Фонд „Демократичні ініціативи” разом із фірмою „СОЦИС”, Українською освітньою програмою ринкових реформ та Українським освітнім центром реформ провели загальнонаціональне опитування.⁶ Одне із завдань його – з’ясувати ставлення населення до партій: які з них відомі загалом, з якими партіями люди пов’язують захист своїх інтересів. Ті самі питання з’ясувалися і під час вже згаданого післявиборчого опитування, проведеного у серпні 2002 року Фондом „Демократичні ініціативи” та фірмою „СОЦИС”. Запитання ставилися як відкриті, тобто респонденти мали самі назвати партії чи блоки, причому кількість відповідей не обмежувалася – можна було назвати бодай сотню.

На запитання щодо партій, про які респонденти могли б сказати, що знають, які ідеї та погляди ці партії захищають, майже половина опитаних (47%) не змогли назвати жодної. Серед партій, щодо яких респонденти виявили обізнаність, добре відомою виявилася лише Комуністична партія (25%), дещо відомі загалом були також ідеї Народного Руху України (9%), Партії Зелених України (9%), СДПУ(о) (7%), Соціалістичної партії України (6%) та ПСПУ (4%). Подекуди називалися також „Батьківщина” (3%), НДП (3%), Український Народний Рух (3%). Стосовно партій, про які респонденти могли б сказати, що вони обстоюють інтереси таких людей, як вони, ситуація виявилася ще гірша: жодної такої не змогли назвати 56% опитаних. І тут знову найбільший відсоток набрала Комуністична партія (14%), було названо також Народний Рух України (5%), Партію Зелених України (3%), Соціалістичну партію України (3%), СДПУ(о) (3%). Щодо інших

⁶ Загальнонаціональне опитування було проведено у листопаді 2001 року Фондом „Демократичні ініціативи”, фірмою „СОЦИС” на замовлення Української освітньої програми ринкових реформ та Українського освітнього центру реформ. Усього було опитано 1800 респондентів, які за своїми соціально-демографічними характеристиками представляють доросле населення України (старше 18 років). Похибка вибірки не перевищує 2%.

партій, відсотки просто мізерні. Отже, можна сказати, що на початок виборчої кампанії в Україні не склалося такої системи багатопартійності, за якої партії мали б своє виразне обличчя і серед яких виборець бачив би таку, що виражає його інтереси.

Може, ситуація змінилася після виборів, адже під час виборчої кампанії партії та блоки повинні були донести до виборця смисл своїх програм та пропозицій, аби привернути на свій бік? Ті самі запитання – щодо знання мети та ідеї партій і блоків, а також щодо тих партій та блоків, які виражають інтереси респондентів, ставилися їм і під час післявиборчого серпневого опитування.

Ситуація після виборів справді дещо покращилася. Щоправда, знов 42% опитаних не змогли назвати жодної партії чи блоку, про які вони щось знають. Як бачимо, відсоток значно більший, ніж тих, хто не брав участі у виборах. Отже, значна частина населення зробила вибір навмання. А серед тих, хто дав відповідь, відсотки знання про ідеї та цілі партій та блоків були вже значними (табл.4).

Таблиця 4

Виборці про партії та блоки, чії ідеї їм відомі, та про ті, які виражають їхні інтереси (%) *

Партії та блоки	Відомі ідеї та цілі	Виражають інтереси
Комуністична партія України	31	15
Блок „Наша Україна”	28	18
Блок Юлії Тимошенко	14	6
Блок „За єдину Україну!”	13	5
СДПУ(о)	12	5
Соціалістична партія України	11	5
Партія Зелених України	10	2
Блок Наталі Вітренко	6	2
Об’єднання „Жінки за майбутнє”	6	2
Партія „Яблуко”	5	1

** В таблиці вміщено лише ті партії та блоки, які відомі не менш ніж 5% виборців.*

Те, що відсоток партій, які виражають інтереси виборців, істотно менший, ніж відсоток знання про партії, цілком логічно: адже респонденти можуть знати ідеї й тих партій та блоків, які далекі від їхніх інтересів. Звертає на себе увагу інше: різниця відсотків, набраних партіями-переможцями на виборах, з відсотком виборців, які вважають, що ці партії та блоки виражають їхні інтереси, особливо це стосується Комуністичної партії та блоку „Наша Україна”.

Отже, чи можна з цього зробити висновок, що минулі парламентські вибори стали кроком уперед у партійній розбудові? Але звернемо увагу на те (таблиця 4), які саме політичні сили очолюють „рейтинг відомості” та „рейтинг вираження інтересів”. Це – три партії (Комуністична партія, Соціалістична партія та СДПУ(о)). Решта – це три виборчі блоки: блок Віктора Ющенка „Наша Україна”, блок Юлії Тимошенко та блок „За єдину Україну!” – власне, це ті політичні сили, які пройшли на виборах до Верховної Ради. Якщо партійний статус тих сил, які йшли на вибори як партії, не викликає сумніву, то стосовно блоків ситуація значно складніша.

Об’єднання партій у блоки задля процесу партійного будівництва в Україні мало подвійні наслідки – як позитивні, так і негативні. З одного боку, воно сприяло концентрації політичних сил, більш визначеному політичному структуруванню, не кажучи вже про те, що деякі політики і політичні сили поза блоками просто не мали б змоги потрапити до Верховної Ради. З іншого боку, групування у блоки різко зменшило популярність партій, що туди входили. Вибори, які зазвичай виконують важливу роль

популяризації партій, цього разу концентрувалися на лідерах, тим більше, що парламентські вибори виконували й роль прелюдії до президентських виборів. І якщо фігури Петра Симоненка, Олександра Мороза та Віктора Медведчука міцно ув'язувалися з відповідними партіями і слугували їхній популяризації, то безпартійні Володимир Литвин та Віктор Ющенко пов'язувалися з блоками і аж ніяк не з партіями, що до цих блоків входили.

Показовими є відповіді киян в опитуванні, проведеному серед жителів Києва у грудні 2002 року Інститутом соціології НАН України⁷. Столиця вирізняється більш освіченим і кваліфікованим складом виборців. Проте на запитання, з яких партій складаються блоки – переможці виборів, більшість не зможе відповісти: не змогли вказати жодної партії, що входить до блоку “Наша Україна”, 92% опитаних (6% вказали на НРУ, 4% – УНР і ще 2% – “Реформи і порядок”); партій, що утворюють блок “За єдину Україну!”, не змогли назвати 95% опитаних (2% вказали на НДП і ще 2% – “Трудову Україну”); партій, що входять до блоку Юлії Тимошенко, – 94% (4.5% назвали “Батьківщину”).

Таким чином, перед партіями, особливо тими, що входили до блоків, постають складні проблеми. Завдяки блокуванню вони змогли домогтися значного представництва у Верховній Раді, але ціною втрати популярності власне своїх партій. Об'єднання партій нині на часі, проте постає проблема лідерів таких об'єднаних утворень. Якщо у разі “Батьківщиною” проблема розв'язується просто (власне, як і блок, це “іменна” партія Тимошенко), то набагато складніша ситуація з партіями, що входили до “Нашої України” і мають відповідне цілісне представництво, а особливо блоку “За єдину Україну!”, який на виборах позиціонував себе як “владний”, а одразу по виборах припинив існування.

Отже, минулі вибори, з одного боку, істотно просунули суспільство на шляху розбудови демократичної партійної системи, з іншого – певним чином загальмували цей процес. Так і не було розв'язане завдання щодо створення системи кількох потужних партій, які концентрували би навколо себе виборців, котрі мають різні погляди на розвиток суспільства і потребують партійної репрезентації у владі.

Проте слід наголосити, що процеси, які відбуваються у вітчизняному партоптикумі, не є чимось унікальним, виявом специфічно “української ментальності”. Вони – досить популярні, достатньо подивитися на нашого східного сусіда (де, як відомо, не було поширено традиції “гетьманів”, а радше навпаки – “єдиноначалія”), та й далекі латиноамериканські країни чомусь часто скидаються на рідну неньку. Твердячи про невідповідність українських партій “класичним зразкам”, ми здійснюємо некоректне порівняння, адже “класичні” західні взірці – це багатопартійні демократії, які розвивалися століттями під тиском розвою громадянського суспільства. Якщо ж звернутися до витоків цього партогенезу, то ми побачимо багато надивовижу схожого на сучасні українські реалії. Щоправда, партії поставили з виру бурхливих подій буржуазних революцій Європи та громадянської війни в Америці, утворивши мирні демократичні механізми політичного обстоювання суперечливих економічних інтересів різних соціальних груп. І на початку своєї історії вони теж були “страшенно далекі від народу”.

В Україні нині тривають ті самі процеси – власне, це і є революція, коли змінюється тип економічних відносин, розподіляється і перерозподіляється власність, відбувається жорстке змагання за владу як головний ресурс, що дає змогу мати перевагу. Партійні холдинги й стають легітимним, відносно мирним політичним механізмом цих революційних процесів. Утім існує одне “але”. В Україні усе це (що класифікується як “спізніла політична модернізація”) відбувається на межі третього тисячоліття за наявності хоча б формальних демократичних інститутів, насамперед загального виборчого права. Нагадаємо, що від початку розвитку механізму виборів право голосу мало вельми

⁷ Опитування жителів Києва було проведене Інститутом соціології НАН України у грудні 2002 року. Усього було опитано 800 киян, які за своїми соціально-демографічними характеристиками представляють доросле населення столиці (старше 18 років). Похибка вибірки у межах 3.5%.

обмежене коло громадян – за цензом власності, житла тощо, не кажучи вже про відсторонення жінок. Загальне виборче право стало реальністю лише на межі XIX–XX - початку XX століття як результат постійної боротьби громадянського суспільства. З розширенням кола виборців партії були змушені для перемоги забезпечувати все більш масову підтримку, а отже, втілювати у своїх програмних цілях і діях не лише інтереси економічно панівних груп, а й, як кажуть, “широкого народного загалу”.

Специфіка України полягає у тому, що економічні “розборки”, поділ і перерозподіл власності, становлення нових економічних відносин відбуваються за умов загального виборчого права. Масовий електорат відчуває, що він тут зайвий, через це й має відповідне ставлення до партій.

Саме тому, попри усю інтенсивну діяльність партій останнього часу, блокування-розмежування, з’їзди-конференції, телерекламу-інтерв’ю, соціологічний аналіз партійного будівництва констатує, що партійна система в Україні поки що себе не реалізувала.

Але не хочеться завершувати на цій сумній ноті. Деякі соціологічні результати все ж додають оптимізму. Звернемося до вже згадуваного моніторингу Інституту соціології НАН України. У ньому фігурувало запитання “Чи є в Україні серед існуючих партій та рухів такі, яким можна довірити владу?”. І останніми роками кількість тих, хто покладав надії на партії, не перевищувала 19%. Аж от в опитуванні, проведеному під час виборчої кампанії, у лютому 2002 року, ця цифра майже подвоїлася (табл.5)⁸.

Таблиця 5
Відповіді населення України на запитання “Чи є серед існуючих в Україні політичних партій та рухів такі, яким можна довірити владу?” (%)

Відповіді	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Так	14	9	12	11	23	19	17	19	32
Ні	28	30	30	34	27	30	31	33	27
Важко сказати	57	61	58	55	50	50	52	49	40

Як бачимо, цього року вперше кількість оптимістів, які покладають сподівання на партії, перевищила кількість песимістів. Дуже хочеться, щоб партійні лідери усвідомили таку просту річ: починати перемагати на майбутніх виборах слід одразу ж після того, як закінчуються вибори минулі. Запорука успіху – стабільний електорат, який знає та поділяє ідеї партії, довіряє її лідерам. Один із головних і вельми повчальний висновок виборів-2002 полягає у тому, що чудес не буває, виборець вже не «ведеться» на красиві телевізійні картинки, а хоче бути справжнім Богом – покарання чи винагороди.

⁸ Українське суспільство 1992–2002. Соціологічний моніторинг, с.15.

СТАВЛЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Оксана Бандурович

Результати багатьох соціологічних опитувань свідчать про те, що переважна більшість наших співгромадян, попри високий інтерес до політики, політично пасивна, якщо під політичною активністю розуміти участь у діяльності політичних партій та об'єднань, в політичних акціях на кшталт мітингів чи акцій протесту, участь у діяльності громадських організацій тощо. Однією з найхарактерніших рис українського менталітету вважається відомий вислів „моя хата з краю, нічого не знаю”.

Вивчення політичної активності людей було одним із завдань соціологічного дослідження, проведеного у вересні-жовтні 2002 року компанією Тейлор Нельсон Софрез Україна на замовлення IFES (Міжнародної Фундації Виборчих Систем) за фінансової підтримки USAID (Агенції США з міжнародного розвитку). Дослідження, окрім загальнонаціонального опитування громадської думки, включало й якісне дослідження з використанням методу фокус-групового диспуту (або фокус-груп).

Загалом у процесі дослідження було проведено 9 фокус-груп: 5 груп – у Києві, 2 групи – у Львові та 2 групи – у Харкові. В кожній фокус-групі брали участь по 8 респондентів. Самі групи були гетерогенними (тобто, змішаними) за такими ознаками респондентів, як стать, вік, освіта та тип поселення (місто/село). Проте всі респонденти мали тою чи іншою мірою цікавитися політикою.

Основними завданнями фокус-групового дослідження були:

- 1) вивчення основних чинників, які викликають інтерес до політики, та чинників, які впливають на вибір тих чи тих джерел інформації про політичні події;
- 2) аналіз характеристик електоральної поведінки людей на парламентських виборах 2002 року;
- 3) дослідження ставлення людей до різних політичних акцій;
- 4) вивчення ставлення людей до політичних партій та аналіз мотивів вступу чи невступу до політичних партій;
- 5) вивчення мотивів участі чи неучасті людей у роботі різних громадських організацій.

Як свідчать отримані результати, основними об'єктивними чинниками, які викликають інтерес людей до політики є несприятлива економічна ситуація і, як наслідок, низький рівень життя населення. Саме економічні проблеми як на рівні держави, так і на рівні кожної конкретної сім'ї, певною мірою змушують цікавитися політичними подіями. Інтерес до політики викликають і внутрішні чинники, основними з яких є бажання утримувати активну громадянську позицію, бути поінформованим та просто потреба в спілкуванні. При цьому в політиці респондентів найбільше цікавлять:

- 1) внутрішня політика та стан справ загалом в Україні;
- 2) питання міжнародної політики та імідж України на міжнародній арені;
- 3) законодавча діяльність, робота Верховної Ради України;
- 4) кадрові перестановки в органах центральної влади;
- 5) проблеми формування української нації, державної мови;

- 6) вибори до парламенту та місцевих органів влади;
- 7) акції протесту;
- 8) соціальне розшарування в суспільстві;

Виявилось, що респонденти в більшості своїй не бачать можливості свого впливу на політичну ситуацію в країні, оскільки :

„Вибори як єдиний спосіб участі народу в управлінні державою дискредитуються існуючою владою”.

„В Україні нема демократії”.

„До думки народу ніхто не прислуховується”.

Щоправда, декілька учасників фокус-груп вважали, що можна впливати на політику, беручи участь в акціях протесту, збройних повстаннях, підтримуючи опозицію та голосуючи на виборах до органів влади.

Стосовно засобів масової інформації в Україні респонденти висловили їм повну чи часткову недовіру, оскільки вважають їх заангажованими або владою, або власниками конкретних ЗМІ. Вибираючи те чи те джерело інформації, учасники фокус-груп здебільшого орієнтуються на лаконічність подачі інформації, об'єктивність її (під якою розуміють викладення фактів без надмірних коментарів журналістів), грамотність та зовнішній вигляд ведучих.

Отримуючи новини про політичні події, респонденти визначають їх правильність за такими критеріями:

- 1) повторюваність фактів у різних джерелах інформації (як іноземних, так і вітчизняних);
- 2) оперативність подачі інформації;
- 3) наявність критики, спрямованої на владу;
- 4) поведінка дикторів, які повідомляють інформацію;
- 5) інтереси якої особи чи структури загалом виражає дане джерело інформації.

Досить цікавим виявився аналіз отриманих даних, які стосувалися парламентських виборів 2002-го року. Серед причин участі в голосуванні найчастіше називалися наступні:

- 1) виконання громадянського обов'язку;
- 2) сподівання на зміни на краще, на якісь позитивні зрушення;
- 3) бажання висловити свою громадянську позицію: підтримати гідного кандидата чи висловити своє негативне ставлення до негідних кандидатів;
- 4) побоювання, що бюлетень може бути використаний для підтасування результатів виборів.

Вибираючи партію чи політичний блок, респонденти орієнтувалися на їхню програму, запропоновану ними роботу, опозиційність до існуючої влади та на особистість лідера партії. Ці критерії були визначальні і під час вибору конкретного кандидата в депутати, щоправда, в цьому разі спрацьовували й такі чинники, як належність кандидата до певної партії/блоку, наявність достатньої інформації про нього та просто симпатія до особи кандидата.

Майже всі учасники фокус-груп вважали, що минулорічні вибори до парламенту України були нечесні, оскільки, по-перше, під час виборів було багато порушень, а по-друге, владу в парламенті дістали зовсім не ті політичні сили, за які проголосувала більшість людей. Респондентами називалися такі порушення проведення виборів:

- масові голосування за відкріплювальними талонами;

- великі черги на виборчих дільницях;
- прямий підкуп виборців;
- примус курсантів, студентів та ін. до голосування за певних кандидатів;
- використання бюлетенів померлих людей;
- відсутність умов для участі в голосуванні людей поважного віку (не приносили урни додому).

Проте ніхто з респондентів не повідомив про ці порушення відповідні органи, оскільки або не знали, куди і кому можна про них розповісти; або не вірили в те, що надалі можна буде довести сам факт порушення; або просто чули про дані порушення від друзів/знайомих, але самі не були свідками таких порушень.

В процесі дослідження вивчалось ставлення респондентів до таких політичних акцій, як:

- участь у мітингах та акціях протесту;
- звернення з петиціями чи написання листів в органи влади, ЗМІ;
- співпраця з громадськими організаціями чи громадськими об'єднаннями з приводу захисту демократичних прав чи правової допомоги;
- пряме звернення до представників влади.

Учасники фокус-груп висловили свою згоду з тим, що всі вказані акції як форми відображення громадської думки мають право на існування, хоча не вважають їх достатньо результативними. Самі ж респонденти практично не беруть участі в таких заходах, позаяк або не вірять в їх ефективність; або побоюються за своє життя, вважаючи їх небезпечним заняттям; або просто політично пасивні – братимуть участь у таких акціях тільки у тому разі, коли буде порушено особисто їхні права та інтереси. До того ж самі можновладці не звертають уваги на такі акції, що відохочує людей брати в них участь. Певний виняток становлять тільки широкомасштабні та численні мітинги та акції протесту, що їх респонденти вважають більш ефективними.

Але підтримують такі акції тільки за умови, якщо вони відбуваються „мирно”, „організовано” та „чесно” (мається на увазі, що часто бувають випадки, коли люди беруть участь у таких акціях за гроші, а не керуючись своїми переконаннями).

До акцій протесту проти Президента Л.Кучми, які проводилися у вересні цього року, у респондентів було двоїсте ставлення: з одного боку, ставилися до них позитивно, а з іншого – вважали, що керівники цих акцій насправді дбають про свої власні цілі, і самі акції не матимуть жодного позитивного ефекту.

Досить показові результати, які стосувалися ставлення респондентів до політичних партій. Так, з-поміж усіх учасників фокус-груп членами політичних партій виявилися тільки кілька осіб. Стали ж вони членами партій, бо вірили в партії або через примус з боку керівництва установи, в якій працюють. Серед причин, через які респонденти не вступають у партії, було названо:

- власна пасивність;
- негативні спогади про членство в КПРС;
- зневіра в здатність партій зробити життя кращим;
- занадто велика кількість партій;
- складний економічний стан;
- побоювання за себе, за своїх дітей, побоювання репресій;
- небажання платити партійні внески;
- обмеження свободи, відчуття залежності від партії;
- відсутність особистої вигоди від членства в партії.

Спонукають ж респондентів вступити в партію можуть:

- особисті переконання;
- активна громадянська позиція партії;
- віра в лідера партії;
- наявність „сильної партії”;
- матеріальна зацікавленість.

Якщо говорити про характеристику діяльності політичних партій в Україні, то серед учасників груп переважала негативна оцінка такої діяльності. Найчастіше респонденти вказували на :

- занадто велику кількість партій;
- міжпартійну боротьбу;
- відсутність харизматичного лідера;
- невиконання партіями своїх передвиборних обіцянок, їх небажання працювати на благо народу;
- відсутність достатньої інформації про діяльність партій та їх відірваність від народу.

Таким чином, сама діяльність партій в Україні як не викликає їх масової підтримки, так і не сприяє активному вступу людей у партії. В суспільстві відчувається дефіцит дієздатної партії, яка мала б безперечний авторитет серед найширших мас населення, яка відображала б їхні інтереси та відстоювала б ці інтереси на всіх рівнях влади.

Попри негативне ставлення до політичних партій в Україні респонденти підтримують їх існування, оскільки вважають партії невід’ємним атрибутом держави. До того ж партії хоч і незначною мірою, але відстоюють інтереси певних соціальних груп, захищають їх від свавілля владних структур. А наявність великої кількості партій, на думку деяких учасників фокус-груп, є виразом плюралізму політичних поглядів людей.

Одна з ознак політичної активності громадян – участь у різних неурядових (громадських) організаціях. Проте, як свідчать результати дослідження, респонденти не тільки практично не беруть участі в таких організаціях, а й дуже мало поінформовані про діяльність неурядових організацій. Учасники груп майже нічого не знали про роботу та функції неурядових організацій. Можливо, через це ставлення до них було досить неоднозначним: з одного боку, респонденти визнають користь громадських організацій як таких, що допомагають людям, виконують функції соціального захисту; з іншого – відсутність інформації про результати діяльності, джерела фінансування таких організацій викликає у людей підозри в тому, що вони захищають інтереси певних осіб чи певних груп осіб.

Через низький рівень поінформованості учасники груп здебільшого говорили про те, чим неурядові організації повинні займатися, а не про те, чим вони реально займаються. Так, на думку респондентів, найбільш ефективною може бути робота НУО у таких сферах, як робота з молоддю, спорт, соціологічні дослідження, створення кас взаємодопомоги, облаштування територій, захист правопорядку, розвиток духовності, підтримка культури, розв’язання екологічних проблем, боротьба зі СНІДом, наркоманією, надання психологічної допомоги населенню.

А загалом, на думку учасників фокус-груп, неурядові організації створюються для того, щоб:

„Захищати права та інтереси людей”.

„Реалізувати свої власні інтереси (заробляти гроші)”.
„Займатися соціальними проблемами”.
„Працювати над грантами”.

Серед основних вад громадських організацій респонденти найчастіше називали:

- відсутність достатньої інформації про такі організації;
- відсутність у таких організацій достатньої фінансової підтримки;
- незначну кількість таких організацій та відсутність у них впливу в суспільстві;
- відсутність професійних кадрів у неурядових організаціях;
- замкненість таких організацій на вузькому колі певних людей, відсутність їх зв'язку з широкими масами людей.

Загалом попри те, що практично ніхто з учасників груп не є членом якої-небудь громадської організації, вони готові вступити в такі організації або просто надавати посильну допомогу їхній діяльності. Правда, за умови покращання рівня життя та за умови наявності вільного часу. Основним мотивом вступу до таких організацій є бажання відчувати себе корисним та потрібним людям, суспільству.

Отже, навіть досить поверховий огляд проблеми відсутності політичної активності населення свідчить про те, що одними з основних причин такої ситуації є:

- по-перше, низький рівень життя населення;
- по-друге, відсутність реальної демократії;
- по-третє, така риса національного менталітету, як надмірна обережність та соціальна пасивність.

Так, складне матеріальне становище змушує більшість людей думати про власне виживання і не залишає ані можливості, ані часу на бажання висловити свою активну громадянську позицію. Відсутність змоги реально впливати на органи влади чи то шляхом голосування на виборах, чи то шляхом участі в різних акціях протесту, мітингах, зустрічах з представниками влади тощо. викликає значне розчарування у власних силах та можливостях, викликає певну політичну апатію, але водночас підсилює міру ненависті до наявної влади.

Цьому сприяє й політична та економічна заангажованість ЗМІ, досить часте використання певними політиками чи політичними силами виявів народного обурення у власних інтересах. А відсутність гідної політичної сили чи політичної особи, яка б втілювала в собі надії та сподівання більшості народу, та яка б мала достатньо мужності та зацікавленості в зміні наявної ситуації, не дає людям змоги об'єднатися для активних політичних дій.

Напевно, неможливо змінити національний менталітет та змусити слов'янина діяти до того, як „грим вдарить” і думати не тільки про свою „хату”, що „з краю”, проте усунення економічних та політичних причин, про які йшла мова вище, сприятиме виявленню інших, більш позитивних рис національного характеру українців, які інколи можуть бути рушійною силою багатьох глобальних суспільно-політичних змін.

ІМІДЖ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА БЛОКІВ: ПІДХОДИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

О.Вишняк

Становлення сильних політичних партій в Україні з певним усталеним електоратом залежить від багатьох чинників соціального, економічного, політично-ідеологічного, особистого характеру, але ключовими серед них є два — наявність значної ідеологічної “ніші” і здатність її “освоїти” певною партією та ступінь сформованості певного політичного іміджу у політичних партій. Проблема структури та динаміки ідеологічних ідентифікацій (не плутати — з ідеологічними переконаннями чи поглядами) населення і активного електорату України вже неодноразово аналізувалась у соціологічній літературі, а тому спинятися на ній детально немає потреби⁹. Потрібно лише зазначити, що великі ідеологічні “ніші” політичні партії мають серед комуністично ідентифікованих громадян (16–18%), соціалістичної ідентифікації громадян (7–9%), національно-демократичної та націоналістичної ідентифікації (8–10%) та стрімко зростаючої групи соціал-демократичної ідентифікації (16–17%). Невеликі ідеологічні “ніші” у “зелених” та християнських демократів (2–5%). І вкрай мала (1–2%) — у лібералів.

Проведені попередні дослідження засвідчили “досить високий рівень збігу структур ідеологічних орієнтацій українських виборців і реального голосування за ліві, праві та центристські партії та за безпартійних кандидатів. Не випадково, що саме ці партії і мають найбільший і досить стійкий електорат і перспективи на майбутніх виборах (КПУ, СПУ, СДПУ(о), НРУ)”¹⁰.

Причому ще наприкінці 90-х років ХХ століття в Україні в кожному секторі електорального ринку, як показали вибори 1998 року, з’явилися свої лідери серед партій та блоків.

А вибори 2002 року тільки посилили ці тенденції (див. *табл. 1–2*).

⁹ Див.: Вишняк О. Динаміка ідеологічних орієнтацій і електоральної поведінки населення України (1994–2000 рр.) // Українське суспільство: моніторинг — 2000 р. / Інформаційно-аналітичні матеріали. — К., ІС нану, 2000. — С. 129–135; Ручка А.О. Політико-ідеологічні диференціації та ідентифікації в сучасному транзитному суспільстві // Політичний маркетинг та електоральні технології. — К.–Запоріжжя, 2002. — С. 204–214.

¹⁰ Вишняк О. Динаміка ідеологічних орієнтацій і електоральної поведінки населення України // Розбудова держави. — 2000. — № 7–12. — С. 32–34.

Таблиця 1
За які партії і блоки голосували представники різних ідеологічних груп населення
України на виборах у 2002 році (%)

За які партії та блоки голосували?	Всі опитані	Ідеологічні групи									
		Комуністичні	Соціалістичні	Зелені	Соціал-демократичні	Ліберальні	Реформаторськo-	Християнськo-демократичні	Національно-демократичні	Інші (неідеологізов	
Блок В.Ющенка "Наша Україна"	27,7	1,1	13,0	16,7	24,5	25,0	51,3	35,8	72,3	27,7	
Компартія України	17,9	73,2	9,2	0	5,1	3,6	0	5,7	0	6,6	
Блок "За Єдину Україну!"	17,3	1,4	5,3	6,7	14,3	17,9	6,4	11,3	4,5	7,7	
Блок Ю.Тимошенко	6,2	2,1	4,6	3,3	5,9	17,9	15,4	15,1	9,0	5,2	
Соціалістична партія України	6,6	2,5	46,6	1,7	3,8	0	2,6	0	0,6	3,4	
СДПУ(о)	7,7	0,7	4,6	0	33,8	0	5,1	5,7	3,9	2,5	
Блок Н.Вітренко	2,4	2,1	6,1	0	1,7	0	1,3	0	0,6	3,4	
ВО "Жінки за майбутнє"	2,3	0,7	0	11,7	0,4	3,6	0	7,5	1,3	3,6	
Блок "Команда озимого покоління"	1,8	0,7	0	3,3	3,4	7,1	5,1	0	0	1,6	
КПУ(о)	0,5	1,4	0,8	0	0	0	0	0	0,6	0,5	
Партія зелених України	2,9	0,4	1,5	45,0	1,3	3,6	1,3	1,9	0	1,6	
Інші партії та блоки	2,5	0,7	0,8	3,3	1,7	10,7	3,8	5,7	2,6	3,2	
Голосували проти всіх	3,9	1,8	3,8	0	0,8	7,1	1,3	1,9	2,6	8,6	
Не пам'ятають	10,5	5,0	3,8	8,3	3,4	3,6	6,4	9,4	1,9	24,3	

Джерело: Дані загальнонаціонального опитування населення, проведеного фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” у грудні 2002 року (N=1800, випадкова похибка — 2,3%).

Аналіз результатів післявиборчих опитувань показує, що (див. *табл.1*) високі результати на виборах та стабільні рейтинги демонструють ті партії та блоки, які зуміли переконати виборців, що саме вони відстоюють певні ідеологічні позиції. Так, понад 75% (з урахуванням респондентів, які вже не пам’ятають за кого голосували) тих, хто ідентифікує себе з комуністичними поглядами, голосували за єдину реальну Комуністичну партію на чолі з Петром Симоненком (і це попри наявність в списку для голосування ще двох віртуальних передвиборних проектів — Комуністичної партії України (оновленої) та Комуністичної партії робітників і селян, створених і “розкручених” на кошти олігархічних кланів для відтягування голосів комуністичного електорату).

Три чверті ж прихильників національно-демократичних та націоналістичних поглядів голосували за блок В.Ющенка “Наша Україна” (і це незважаючи на наявність у списку штучно відтвореного на кошти олігархів блоку “Народний Рух України”, який дуже часто рекламувався під час виборчої кампанії, а потім зник з політичного життя). Але якщо КПУ мала тільки одну ідеологічну нішу – комуністичну (деполітизовані виборці, яких третина, та представники інших ідеологічних течій (крім соціалістичної) практично не голосували за КПУ), то блоку В.Ющенка вдалось здобути ще й абсолютну підтримку серед реформаторсько-прагматичного та відносно — серед ліберального, християнсько-демократичного та деідеологізованого виборця та вельми потіснити СДПУ(о) на полі соціал-демократичного електорату. Це й визначило перемогу Блоку Віктора Ющенка на виборах.

Причому перемога Блоку Віктора Ющенка в правому секторі (націоналістичного, національно-демократичного й християнсько-демократичного) та правоцентристського (реформаторсько-прагматичного та ліберального) була обумовлена об’єднанням фактично всіх правих (Народний Рух України, Український народний Рух, Конгрес українських націоналістів, Християнська республіканська партія тощо) та правоцентристських партій (Партія “Реформи і порядок”, Ліберальна партія України тощо), які домінували в цьому електорального просторі ще на виборах Верховної Ради 1998 року (див. *табл.2*). А ось очевидне лідерство Блоку В.Ющенка “Наша Україна” серед деідеологізованих виборців, протестного, прагматичного та ситуативного електорату аж ніяк не може бути пов’язане з ідеологічними чинниками, а тільки з баченням (іміджем) ролі партії та її лідера у розв’язанні соціально-економічних проблем виборців.

Таблиця 2

Ідеологічна структура електорату провідних політичних партій на виборах Верховної Ради у 1998 році (%)

За яку партію та блок голосували?		Ідеологічні групи			
		Ліві ідеологічні (комуністична, соціалістична)	Центристська (с-д, ліберальна, християнсько-демократична)	Праві (націоналістичні, національно-демократичні, релігійні)	Немаючих, не визначилися
1	Компартія України	68,9	3,5	2,4	10,6

2	Народний Рух України	1,0	8,1	32,7	6,3
3	Блок Соціалістичної і селянської партії	6,7	5,2	0,6	2,8
4	Партія зелених України	1,0	8,4	1,0	9,5
5	НДПУ	0,4	3,5	15,5	3,4
6	ВО “Громада”	1,2	5,2	3,0	2,7
7	ПСПУ	2,0	3,5	0,6	0,9
8	СДПУ(о)	1,6	26,6	1,8	3,0
9	Аграрна партія	0,6	0,6	2,4	3,3
10	Партія “Реформи і порядок”	0	5,2	6,0	3,5
11	Інші партії та блоки	3,6	10,1	21,1*	2,3
12	Не пам’ятають	2,2	3,5	0,6	11,8
13	Не брали участі у виборах	9,7	12,7	12,5	28,8

Джерело: Дані загальнонаціонального опитування населення, проведеного Інститутом соціології НАН України в травні 1998 року (N=1800).

Успіх Соціалістичної партії Олександра Мороза був зумовлений не тільки деякою популярністю, активністю і послідовністю її лідера, а й тим фактом, що в березні 2002 року СПУ вдалось нарешті “освоїти” нішу соціалістичного електорату, який на минулих виборах ділив симпатії між СПУ, Прогресивно-соціалістичною партією Наталії Вітренко та КПУ. Після суттєвого зниження популярності Наталії Вітренко в останні роки та втрати бренду “прогресивно-соціалістичний” в іменному блоці Наталії Вітренко СПУ суттєво зміцнила свої позиції в цьому секторі електорального ринку. Але її електорат залишається дуже сегментованим, бо серед інших груп виборців СПУ (як і КПУ) не має особливої підтримки.

Власники бренду “СДПУ(о)—Соціал-демократична партія України (об’єднана)” за допомогою іміджевої реклами змогли різко збільшити частку електорату, яка ідентифікує себе з соціал-демократією. Водночас їхня частка на власне соціал-демократичному полі скоротилась від 46 до 34%, бо в цю нішу потужно ввірвались блоки “Наша Україна” та “За єдину Україну!”. Взагалі СДПУ(о) (не за програмою, а за реальною політикою партії та її лідерів) має дуже мало спільного з соціал-демократією, а тому навіть за максимального контролю за електронними ЗМІ не переконала і не переконає більшість освічених соціал-демократичних виборців, що саме вона справжній захисник інтересів трудящих у ринковому суспільстві.

З партій, що не подолали 4-відсоткового бар’єра, свою усталену (хоча й дуже невелику) нішу має тільки Партія зелених України. Але цього разу (на відміну від 1998 року) в 6 разів скоротилась підтримка ПЗУ серед великої групи неідеологізованих виборців, які не мають жодних ідеологічних переваг, а голосують ситуативно-

* Переважно виборчий блок “Національний фронт”, провідна партія якого (КУН) увійшла в 2002 р. в блок В.Ющенко, а інші (УРП, УКРП) — в блок Ю.Тимошенко.

прагматично (“Що партія, яка обіцяла виборцям не займатись політичною демагогією, а реальними практичними справами, зробила, перебуваючи при владі?”). Чим це зумовлено?

Відповідь на це запитання могли б дати дослідження іміджу політичних партій та блоків, його динаміки і механізмів формування, який не відмінє, а доповнює ідеологічну ідентифікацію виборців.

Не враховуючи рівня ідеологізації та деідеологізації українського суспільства, новомодні іміджмейкери та технологи обіцяють “золоті гори” суб’єктам виборчого процесу (партіям і кандидатам) на основі іміджевих рекламних технологій. Як відзначає В.Королько, “набувши надзвичайного поширення в країнах розвинутої демократії, іміджева політична реклама тепер увійшла й у наше життя, щоправда, в “українському варіанті”. Масово її вперше спробували використовувати під час парламентських виборів 1998 р. І хоч би якого рівня майстерності вона сягала, хоч би що ми казали про її реальну ефективність, її неможливо заперечувати”¹.

Разом з тим всі оцінки іміджу та ефективності іміджевих технологій ґрунтуються на суб’єктивних оцінках окремих політологів та соціологів. Методики таких досліджень електорату тільки розробляються, а емпіричних досліджень обмаль. А не знаючи реального іміджу партій та блоків, чинників його зміни, годі й казати про його цілеспрямоване й ефективне формування.

Вперше масове національне дослідження іміджу політиків, а не партій (кандидатів у Президенти 1999 року), було проведено Центром “Соціополіс” під керівництвом Володимира Полторака та Олега Петрова влітку 1999 року. Імідж політиків розпізнався через бачення населенням ключових моментів у програмах кандидатів у Президенти. Як відзначали О.Петров та В.Полторак, “питання формулювалось так: “Що насамперед зробить даний політик, якщо буде обраний Президентом України?” Як з’ясувалося, “майже половина респондентів у всіх випадках — йдеться про різних політиків — чітко не знають основного змісту намірів кандидатів у разі обрання їх Президентом України. Але якщо в разі з лідируючої “трійки” (Л.Кучма, Н.Вітренко, П.Симоненко) значна частина (майже половина) опитаних усе ж назвали основні “наміри” кандидатів, то щодо О.Мороза і, особливо, О.Ткаченка виборці дуже слабо уявляють, чого хочуть ці політики, тому “реконструювати” імідж програм цих кандидатів з точки зору виборців неможливо”¹.

Не заперечуючи важливості дослідження “програмних” іміджів політиків та партій, запропонували на парламентських виборах інший підхід, що ґрунтується на вивченні не програмних образів партій, а реальних образів, які виявлялися за допомогою запитання: “З якими політичними партіями та блоками Ви асоціюєте такі політичні і соціальні події в життя України, як: 1) загострення економічної кризи і зниження рівня життя людей; 2) розвал виробництва та зростання безробіття; 3) “прихватизація” державної власності; 4) виплата заборгованості з пенсій та зарплат; 5) зменшення цін на житлово-комунальні послуги; 7) зниження цін на товари першої необхідності; 8) розв’язання регіональних екологічних проблем. І хоча перелік іміджевих характеристик, як і сам список шести партій та блоків (“Наша Україна”, КПУ, СДПУ(о), “За Єду!”, ПЗУ та “Жінки за майбутнє” — лідерів рейтингів у січні 2002 року на час проведення першого опитування) був неповний, він дає змогу зробити висновки щодо специфіки іміджу різних партій і рівня його сформованості, а також ефективності іміджевих технологій, що їх застосовували партії та блоки під час виборчої кампанії 2002 р. Адже перше з проведених опитувань фірми “Юкрейніан соціолоджі сервіс” за національною репрезентативною вибіркою було

¹ Королько В. Виборчі кампанії: зростання значення іміджу та засобів його формування // Україна — 2002: моніторинг соціальних змін. — К., 2002. — С. 261.

¹ Петров О., Полторак В. Проблеми стратегічного планування президентської виборчої кампанії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1999. — № 3. — С. 49.

проведене (N=2800 респондентів) на початку політичної рекламної кампанії (21–31 січня 2002 р.), а друге — наприкінці (7–17 березня 2002 р.) (див. *табл.3*).

1. Дослідження показало, що рівень сформованості іміджів навіть провідних політичних партій України вкрай низький, адже від 60 до 70% громадян не пов'язують ключові негативні та позитивні події в житті країни з діяльністю політичних партій та блоків узагалі. І хоча половина з них на вибори не ходить, однак навіть серед активних виборців 35–40% не позиціонують партії у просторі ключових проблем українського суспільства, що унеможливорює свідомий, самостійний вибір усіх виборців.

2. Аналіз динаміки іміджу політичних партій та блоків за 50 днів передвиборчої іміджевої реклами показав, що жодній партії та блоку не вдалось суттєво покращити свій імідж серед виборців та суттєво погіршити імідж своїх суперників. Це ще одне свідчення досить низької ефективності іміджевих електоральних технологій та високої усталеності іміджів. А що на парламентських виборах, де нема потреби набирати більш ніж 50% голосів, не має принципового значення показник негативного іміджу (чи 1%, чи 15% населення пов'язують із партією та блоком негативні події в житті України), а має значення сформованість у певної групи позитивного іміджу, то можна сказати — статистично значуще (хоча й не набагато) під час виборів покращився імідж “Нашої України” (на 3% більше стало вважати, що саме “НУ” причетна до виплати заборгованостей із пенсій та зарплат), КПУ (на 2,5% збільшилась частка тих, хто пов'язував виплати заборгованостей та соціальний захист малозабезпечених), а погіршився -- у Блоку “За Єдину Україну!” та особливо -- у виборчого об'єднання “Жінки за майбутнє”, які вели масовану, але малоефективну іміджеву рекламну кампанію.

3. Аналізуючи поразку на виборах Партії зелених України, слід сказати, що їй вдалось сформувавши чіткий імідж партії, яка краще від інших розв'язує регіональні екологічні проблеми та має невелику “нішу” екологічного зеленого електорату. Але цього виявилось замало, бо екологічні проблеми в нинішніх українських умовах за важливістю значно поступаються соціально-економічним.

4. А ось блок В.Ющенка “Наша Україна” мав імідж серед пересічних громадян як блок, що сприяв виплаті заборгованостей із пенсій та зарплат (див. *табл.3*). На наш погляд, саме імідж успішного Прем'єра Віктора Ющенка, а не сумарний електорат партій блоку чи політична програма блоку та її лідера, і визначили перемогу цього блоку на виборах, хоча сформованість інших елементів іміджу була не достатньою.

5. А ось провідні пропрезидентські партії та блоки (СДПУ(о), “За Єдину Україну!” та, особливо, “Жінки за майбутнє”) не змогли сформувавши у скільки-небудь значної частини виборців позитивного іміджу партій та блоків, з іменем яких пов'язують розв'язання соціально-економічних проблем. Це й зумовило їхні досить невисокі результати на виборах. Не допомогло і залучення московських іміджмейкерів та повний контроль над телефіром (тільки завдяки міжнародному тиску вдалось провести на кількох каналах не дуже справедливий теледебати). Тим більше, що за партіями влади закріпився імідж (як і в КПУ) головних “прихвати заторів” держвласності. Спростувати це в перебігу виборів не вдалось.

6. Найбільш сформованим у нинішніх умовах (а тому і електорат -- усталений) є імідж Компартії України, хоча цей імідж дуже полярний — бо 10–15% всіх українських виборців всі негаразди в житті України пов'язують із традиційною КПУ Петра Симоненко, а 10–13% — всі позитивні події, що відбулися, “приписують” Компартії, яка, не маючи достатніх інформаційних ресурсів та професійних іміджмейкерів, змогла в період виборів навіть покращити свій імідж.

Отже, тільки професійні дослідження специфіки й динаміки іміджу політичних партій та блоків (і не лише у виборчий період), чинників його формування дає змогу оцінювати ефективність іміджевих технологій і реклами та розробляти проекти й заходи формування іміджу певних партій.

ⁱ См. Sartori G. *Parties and Party Systems*. London, 1976, p.64.

ⁱⁱ См. Eagles, M. and Johnston, L. *Politics: An Introduction to Democratic Government*. Broadview Press, 1999. – P.330; Taagapera R. and Shugart, M. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven: Yale University Press, 1989.

ⁱⁱⁱ См. Lijphart, A. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven: Yale University Press, 1984.

^{iv} Лейпхарт А. “Конституционные альтернативы для новых демократий”, *Полис*, 1995, №2, 140; Уоллерстайн М. “Избирательные системы, партии и политическая стабильность”, *Полис*, 1992, №5-6, с.162; Linz, J.J. “The Perils of Presidentialism”, *Journal of Democracy*, 1990,1; Mainwaring, S. “Presidentialism in Latin America”, *Latin American Research Review*, 1990, 25.

ДОЛПИ